

Hva betyr plantenavnet turt?

Kjell Furuset

Furuset, K. 2017. Hva betyr plantenavnet turt? *Blyttia* 75: 217-219.
What does the plant name «turt» mean?

Alpine sow-thistle *Cicerbita alpina* (syn. *Lactuca alpina*) is an alpine and boreal *Asteraceae* and a close relative of lettuce *Lactuca sativa*. In Norway and Sweden, it has been collected and used as a supplementary food resource for centuries. However, it tastes bitter, and except as a culinary dainty in spring, it has mostly been used during famines and because of poverty. In Norwegian and Swedish, it is called «turt» or «torta», which may be interpreted to mean «plant for poor and indigent people».

Kjell Furuset, Dronning Mauds Minne Høgskole, Thrond Nergaards veg 7, NO-7044 Trondheim
kfu@dmmh.no

Turt *Cicerbita alpina* (syn. *Lactuca alpina* syn. *Mulgedium alpinum*) er en opptil to meter høy korgplante med vakre, blåfiolette blomsterkorg (figur 1). Lenger sør i Europa er den en utpreget fjellplante, men hos oss vokser den spredt over det meste av landet unntatt i høg fjellet. Det er likevel i det subalpine bjørkeskogbeltet den kommer best til sin rett. Her er den et fargerikt innslag i høgstaudeenger og frodig fjellbjørkeskog. Turt vokser også i Nord-Sverige og nordligste Finland. I Danmark og på Island og Færøyene mangler arten helt.

Turt er en nær slektning av hagesalat *Lactuca sativa*, men er beiskere på smak og har vært brukt mer på samme måte som kvann *Angelica archangelica*. Både turt og kvann har lange tradisjoner som spiselige planter her til lands. «Tortna vert eten. Men då ho er sterk på smak, er ho mindre ålment bruka enn sløyki» fortalte en av Høeg (1974) sine informanter fra Hattfjelldal, der sløyke er det samme som kvann.

Det var først og fremst som en forfriskende delikatess om våren turt ble brukt, og da var det den indre delen av stengelen (margen) de spiste. «Om Foraaret æde Bønderne Stilken, naar de have afskaaret den yderste Bark, siden stegt den for Ilden, dele de den paa den ene Side indtil Midten, og med en Kniv skrabe Marven af, som smager delicat» fortalte Wille (1786) fra Seljord. Her hører vi at stengelen ble ristet over ilden først, men den ble like gjerne spist rå. Det samme forteller Linné (1986 [1755]) fra Sverige: «Lapparna äter de skaldade stjälkarna av växten råa, omedelbart sedan de

insamlat den». Men sjøl syntes han smaken ble for sterk. «För min egen del fann jag icke något behag i denna delikatess, som utan salt och olja förekom mig alltför besk».

Samene har også brukt turt i en slags grønnsaksrett som besto av forskjellige viltvoksende planter, fortrinnsvis engsyre *Rumex acetosa*, kvann og turt, som ble kokt til en mos og blandet med melk og satt til syring på et kjølig sted. Denne kunne holde seg frisk til langt ut på vinteren. Dessuten kunne både stengel og blad bli brukt i suppe og grøt, og i nødsår i barkbrød (setelarkivet (setel-id 2313884), Strompdal 1939:95). Men smaken er beisk, og det var nok helst de som ikke hadde annet som drøyde maten på denne måten. Strøm (1762–66) nevner den bare som surrogat for tobakk, og Christen Jensøn (1646) som middel for å øke matlyst og motvirke modsott (anemi, tretthet).

Navn som *saueturt* og *purketurt* (Høeg 1974, Jenssen-Tusch 1867) tyder på at planten har vært vel så viktig som husdyrfôr, og i nyere tid var det særlig grisene som fikk nyte godt av den. Også kyrne var glade i turt, men fikk de for mye, kunne planten selte smak på melka. Også bjørnen hadde ord på seg for å være glad i turt, særlig de første dagene etter at den kom ut av hiet om våren. Navn som *bjønnnatur*, *bjønnnatryft* og *bjønnemette* vitner om det.

Ulike former av navnet

Navnet forekommer i flere former, de fleste steder som hunkjønn. På Sørlandet og Vestlandet og i indre dalstrøk på Østlandet het det fortrinnsvis *turt*, *turtø*, *turta*, *turtne*, *turtna*, *turter*, *turtergras*, i

Hedmark, Nordmøre, Trøndelag og Nord-Norge *tort*, *torte*, *torta*, *tortn*, *tortna*, *tort(e)gras* (Aasen 1860, 1873, Høeg 1974, Norsk ordbok, setelarkivet). Aasen (1860) hadde også *turft* med spørsmålsteget etter fra Valdres eller Telemark. Dessuten hadde han den avvikende formen *tryft* eller *truft* fra Sunnmøre (som også har blitt brukt i Hornindal). I herbariet sitt skreiv han *trøft* (Lid 1941), som var den formen han brukte sjøl. Strøm (1762-66) hadde «trøst» fra Sunnmøre, men som allerede Aasen (1860) har påpekt, er dette en trykfeil for *trøft*. I del 2 (side 128) av samme verk står det korrekt *trøft*. På svensk er normalformen *torta*, med *tota* og *tolta* som utbredte dialektformer.

Turt inngår også i ei rekke stedsnavn, med Turtagrø (Sogn og Fjordane) som det mest kjente. Navnet betyr bare sted der det vokser turt, og er også kjent som samnavn (appellativ) fra andre steder.

For de fattige og trengende

«Dessverre er betydningen av *turt* med vekselformer uopklart, og forholdet mellom *turt* og *tryft* er ikke klarlagt» skreiv Nordhagen (Lagerberg et al. 1950), som ellers ikke var den som lot seg stoppe av utfordrende plantenavn. Riktignok hadde flere forsøkt å forklare navnet tidligere, men ikke særlig overbevisende. Den svenske språkforskeren Evald Lidén (1897) førte navnet tilbake til indoeuropeisk *(s)terd = være stiv (* betyr at ordet er konstruert og ikke kjent fra skriftlige kilder), og sammenliknet med gresk *tordylon*, som er navn på en skjermplante med hul og stiv stengel. Språkforskerne Falk og Torp (1903-06) gikk videre med samme tolkning, uten å tilføre særlig nytt. At stengelen er stiv, er for så vidt riktig, men ikke stivere enn mange andre planter av samme høyde. Dessuten må vi forvente at navnet har noe med bruken å gjøre.

Mange plantenavn har blitt avkorta og forenkla gjennom tidene. Det gjelder for eksempel rome *Narthecium ossifragum*, som opprinnelig har hatt etterleddet *-gras* (rome er egentlig navn på en husdyrsykdom som de trodde dyra fikk av å ete rome-gras). Det samme kan ha vært tilfelle med *turt*. Lokale former som *turtergras* (Suldal; Høeg 1974) og *tort(e)gras* (Nord-Norge; Norsk ordbok 1966-2016, Fjærvoll 1964) tyder i alle fall på det. Derfor vil jeg betrakte *turt* som en kortform av *turtegras*.

For å tolke forleddet, vil jeg ta utgangspunkt i sunnmørsformen *truft* eller *tryft*, som ikke er oppført i ordbøkene som annet enn plantenavn. *Truft* likner mistenkelig på *turft*, altså den litt usikre formen som Aasen (1860) oppga fra Valdres eller

Figur 1. Turt *Cicerbita alpina*. Handkolorert litografi (1807) fra J.W. Palmstruch et al.: Svensk botanik. *Alpine sow-thistle Cicerbita alpina*. Hand coloured lithography (1807) from J.W. Palmstruch et al.: Svensk botanik.

Telemark (se forrige avsnitt). Bare rekkefølgen av u og r er omsnudd. Dermed kan vi mistenke *truft* for å være et forvansket *turft*. Tilsvarende lydombillinger (metateser) forekommer i de fleste språk, og kan ha sammenheng med at noen bokstavkombinasjoner er lettere å uttale enn andre. Andre eksempler fra planteverdenen er *risp* i stedet for *rips* og *tegl* i stedet for (orme)teig (Høeg 1974).

I motsetning til *truft*, er *turft* et velkjent ord i norsk, og går vi til ordbøkene, ser vi at det regelmessig har vært uttalt uten f, altså som *turt* eller *tort* (Aasen 1873, Ross 1895, Norsk ordbok 1966-2016). Dermed er det en aktuell kandidat som plantenavn. På norrønt het det *þurft*, og har sammenheng med verbet *þurfa* (nynorsk: *turva*) = behøve, trenge, og

adjektivet *purftigr* eller *purftugr* (nynorsk: turftig eller turftug) = trengende. Grunnbetydningen er behov eller trang.

Vi kan være trengende på flere måter, derfor har turft hatt forskjellige sekundære betydninger. Å gjøre sitt fornødne, het for eksempel «ganga purfta sinna» (Heggstad et al. 2012). Her betyr purft egentlig «nøe nødvendig». Men turftug kunne også være trengende i betydningen fattig. «Og han vart var ei turftug enkje» står det i Alexander Seippels (1920) oversetting av fortellinga om Jesus og den fattige enka (Lukas 21,1-4). Tilsvarende har turft hatt den sekundære betydningen armod eller fattigslig levevis. «Turfta nyttar mangt som nøgda [= overfloden] forsmår» het det i et gammelt ordtak (Seim 1965). Denne betydningen av turft var også vanlig i norrønt, og går igjen i uttrykk som *purftarmaðr* = fattig, trengende menneske, *purftargjof* = gave til trengende og *purftalið* = fattigfolk (Heggstad et al. 2012). Dermed kan vi tolke turt som **purftagrás* = plante for fattige og trengende. «Turfta nyttar mangt som nøgda forsmår» gjaldt nok også for turt.

Etterskrift

I ettertid har jeg fått innsyn i et utrykt ordbokmanuskript (takk til Lars Svensson, pensjonert ordboksjef ved Svenska Akademiens ordboksredaksjon) der språkforskeren Sven Ekbo (ca. 1990) har tolket navnet litt på samme måte. Også han avledet navnet av turft eller purft, men uten å ta i betraktning de sekundære betydningene ordet har hatt. I stedet tolket han navnet som «något behövtigt el. nödigt, nödortft, hjälp i behovssituation». Det blir jo ikke helt det samme, men det som betyr mest, er at vi begge, uavhengig av hverandre, har avledet navnet fra samme ord.

Kilder

- Ekbo, S. ca. 1990. Supplement til E. Hellquist: Svensk etymologisk ordbok. Utrykt manuskript ved Svenska Akademiens ordboksredaksjon (SAOB), Lund.
- Falk, H. og Torp, A. 1903-1906. Etymologisk ordbog. Aschehoug, Kristiania.
- Fjærvoll, K. 1964. Surrogatmat og mat i nødsår. Håøygminne 1964:281-314. Hålogaland historielag.
- Heggstad, L., Hødnebo, F. og Simensen, E. 2012. *Norrøn ordbok*. Det norske samlaget, Oslo.
- Høeg, O.A. 1974. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø.
- Jenssen-Tusch, H. 1867. *Nordiske plantenavne*. Hagerups boghandel, København.
- Jensøn, C. 1646. *Den norske Dictionarium eller Glosebog*. København.
- Lagerberg, T., Holmboe, J. og Nordhagen, R. 1950. *Våre ville planter*. Tanum, Oslo.
- Lid, J. 1941. Ivar Aasens herbarium. *Nytt magasin for naturvidenskapene* 81:56-80. Oslo.
- Lidén, E. 1897. Studien zur altindischen und vergleichenden Sprachgeschichte. *Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala*.
- Linné, C. 1986. *Svensk flora*. Forum, Stockholm.
- Norsk ordbok. 1966-2016. *Det norske samlaget*, Oslo.
- Norsk ordbok, setelarkivet (u.d.). <http://www.edd.uio.no/perl/search.cgi?tabid=436&appid=8>.
- Ross, H. 1895. *Norsk ordbok*. Cammermeyer, Christiania.
- Seim, E. 1965. *Ordtakje og herme*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Seippel, A. 1920. *Evangelija eller Fagnad-bodi etter Lukas*. Det norske bibelselskap, Kristiania.
- Strompdal, K. 1939. *Gamalt frå Helgeland III*. Norsk folkeminnelag 44, Oslo.
- Strøm, H. 1762-66. *Physisk og oeconomic beskrivelse over Fogderiet Sundmør, beliggende i Bergens Stift i Norge*. Sorøe.
- Wille, H.J. 1786. *Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld*. Gyldendal, København.
- Aasen, I. 1860. *Norske plantenavne. Særtrykk av Budstikken 1*, 1860.
- Aasen, I. 1873. *Norsk Ordbog*. Mallings boghandel, Christiania.

NORSK BOTANISK FORENING

Turlederkurs på Lillehammer 26.–28. januar

Norsk Botanisk Forening arrangerer kurs for turledere 26.–28.01.2018.

Kurset er for dem som ønsker å bli turleder, og også for dem med erfaring som ønsker å få mer kunnskap om turledelse.

Kurset er tilsvarende det som var i februar 2017.

Kurset blir på Stasjonen-HI Lillehammer. Frammøte fredag 19.00 og 20.00 og avsluttes søndag med lunsj.

Kurset er gratis for medlemmer av NBF.

Nærmer opplysninger og påmelding til May Berthelsen, 90183761, may.berthelsen@gmail.com så fort som mulig og seinest 8.januar.

Kursledere: Torbjørn Høitomt (leder Moseklubben) og May Berthelsen (Villblomstkoordinator).